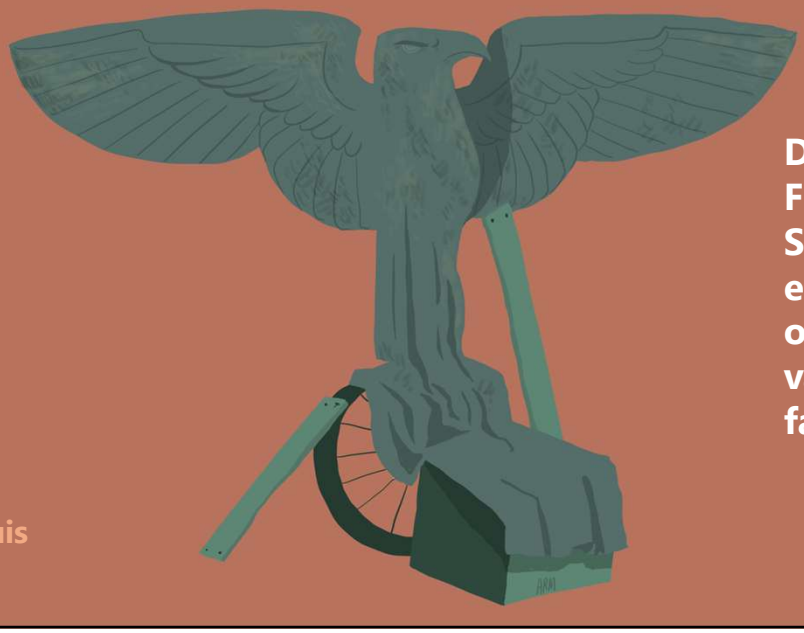

De Frankfurter Schule en de opkomst van het fascisme 9

Petra Bolhuis
Maieutiek
2026

1

Habermas: taal en macht

- Habermas heeft een lange carrière, deels in tekst maar zeker ook in het publieke debat is hij wellicht de belangrijkste vertegenwoordiger van de Frankfurter Schule op dit moment.
- Het probleem met Habermas zit in wat Derrida hem verweet: dat hij met zijn zoektocht naar taal uiteindelijk de aanzet biedt voor een dictatuur van de rationaliteit. Met andere woorden: in zijn zoektocht naar een redelijke, machtsvrije discussie vervalt Habermas zelf tot de valkuil van de voorgestructureerde taal waar Adorno en Horkheimer voor waarschuwden.
- Maar met zijn pogingen tot actualisering biedt Habermas ook nieuw leven aan de idealen van de Frankfurter Schule.

2

Habermas (1929-2026)

- Er is veel over hem geschreven. Ik baseer me hier vrnl. op Doorman en Pott en Sperna Weiland.
- Habermas begint als adept van Heidegger. Daarna gaat hij meer richting Marx en dan in de jaren 70 ontwikkelt hij zijn belangrijke werk over het communicatieve handelen.
- Hij was assistent van Adorno (1956-1959) maar omdat hij ging grasduinen in de archieven die te marxistisch waren voor die tijd wilde men hem graag kwijt. M.n. Horkheimer wilde zich van hem ontdoen en stelde absurd hoge en wisselende eisen. Uiteindelijk kon hij door een stipendium toch nog zijn proefschrift schrijven in Marburg.
- Nu geldt hij als de belangrijkste vertegenwoordiger van diezelfde Frankfurter Schule.

3

Wending naar de taal

- In de jaren na de Tweede Wereldoorlog verliest de dialectiek als motor voor de ontwikkelingen haar invloed. Het marxisme wordt door de tirannie van het reëel bestaande communisme ook verlaten als filosofisch houdbare positie.
- Habermas is deel van het nieuwe geluid omdat hij als Duitser blijk geeft van het onder ogen komen van de Duitse schuld m.b.t. de Tweede Wereldoorlog.
- Hij vindt dat er ruimte moet worden gevonden in het gestructureerde efficiënte denken waar alle voorgangers op hebben gewezen. Hij wijst de revolutie af.

4

De ‘zachte landing’ in de synthese

- Het begrijpen wat de rol van taal is speelt een grote rol. Er is communicatief handelen en instrumenteel handelen. Er is een leefwereld en een systeemwereld. Die twee moeten binnen hun eigen domein blijven. Ze moeten wel elkaar beïnvloeden, maar elkaar niet gaan overheersen. De kritiek van de Frankfurter Schule vinden we terug in wat hij ‘het koloniseren van de leefwereld door de systeemwereld’ noemt.
- Democratisering en kritisch nadenken zijn de wapenen waarmee we dat kunnen voorkomen.
- Geen revolutie maar voorzichtige ontwarring en verzelfstandiging van beide taalgebieden is de weg die hem voor ogen staat.

5

Habermas wil kritiek met perspectief

- Habermas heeft niet langer een economisch verhaal. Ook hier vindt nu de wending naar de taal plaats in de kritiek.
- De vraag van Habermas is: wie heeft de macht over de taal? Welke machtsstructuren moeten we veranderen om de macht te veranderen. Eindelijk is er een perspectief van wat dan wél zou moeten om uit de ingekapselde samenleving te komen van rendement en efficiëntie. Habermas vindt dan ook dat hij de Frankfurter Schule uit haar pessimistische impasse haalt.
- Het nadeel zit in het probleem van elke Verlichtingstheorie: Wie is wie aan het Verlichten? En vooral: als de Verlichting slaagt zijn we dan allemaal gelijk?
- Derrida en de meer radicale antikoloniale- en feministische filosofie zeggen: dit is zelf dictatoriaal en leidt tot eenvormigheid.

6

Habermas leefwereld en systeemwereld

- Hij raakt geïnspireerd door Arendt die zijn werk deels nog leest en positief beoordeelt. De kolonisering van het communicatieve denken van de leefwereld door het instrumentele denken uit de systeemwereld lijkt op wat Arendt de overwoekering noemt.
- Wat Habermas toevoegt is een meer op de taal gebaseerd vervolg.
- Habermas ziet de afsplitsing van techniek en productiekrachten enerzijds en het politieke anderzijds als een positief punt. Deze afsplitsing is noodzakelijk omdat ons leven gedragen wordt door de levensnoodzakelijkheden die daar geproduceerd worden

7

Leefwereld en communicatief handelen

- Leefwereld en systeemwereld worden niet meer synthetisch tot een eenheid gebracht. Dat kan nl. niet zonder schade voor politiek- en privéleven.
- Leefwereld is dat wat anderen een taalspel of epistèmè noemen. Het wordt gevormd door een wereldbeeld wat aan de (eigen) waarneming, handeling en taal vooraf gaat. Daarin zien we:
- Waarheid → feiten
- Juistheid→ sociaal geaccepteerde normen
- Waarachtigheid→ subjectief gekoesterde intenties
- De leefwereld is bron en product van het communicatieve handelen. (hermeneutisch én analytisch)

8

Actualiteit

- ‘Met zijn pleidooi voor de liberale democratie, zijn afkeer van nationalisme en totalitaire ideologieën, zijn nadruk op redelijk debat en maatschappelijke gelijkheid en zijn ongebroken geloof in universele ethische waarden en moderniteit, mengde Habermas zich steeds vaker in de grote publieke debatten, in Duitsland maar ook internationaal. Hij verwierf een groeiend gezag, onder meer in de Duitse Historikerstreit in de jaren tachtig, waarin hij zich resoluut keerde tegen alle pogingen om de historische verantwoordelijkheid van Duitsland voor de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog af te zwakken’, schrijft Frank van Vree n.a.v. zijn overlijden op 16 maart 2026.

9

Sloterdijk over de discrepantie tussen woord en daad in 1999

- ‘U hebt collega’s die mijn lezing de moeite van het overdenken waard vonden, sterk onder druk gezet. Meer nog, u hebt roofkopieën van de tekst, die u privé ter beschikking was gesteld, aan journalisten gegeven die bij u gestudeerd hebben, met een begeleidend schrijven waarin u ze expliciet aanzet om de tekst op een kwaadaardige wijze te lezen en met een oproep om in actie te komen; een schending van alle goede collegiale, academische en publicitaire zeden. (..) U hebt een medewerker van Die Zeit en een journalist van Der Spiegel alarmartikelen laten schrijven, waarbij uw naam niet mocht vallen.’ Dit schrijft Sloterdijk in 1999.
- Habermas zou een ‘jacobijnse terreur’ tegen de zogenaamd ‘jungkonservativ‘ Sloterdijk in gang hebben gezet. Het achterbakse gedoe laat volgens Sloterdijk zien dat Habermas’ theorieën over een eerlijke, machtsvrije communicatie ‘too good to be true’ zijn. Hij is op papier een groot voorstander van een open gesprek en democratie, maar laat intussen zijn ondergeschikten de hete kastanjes uit het vuur halen om zelf buiten schot te blijven.
- ‘Kortom: dat u, de grote communicator, de grote Duitse discoursethicus die zelf zo doordrongen is van het eigen niet-fascisme (uw nawijsbaar gammele stelling luidt: fascisten zijn altijd die anderen), dat u de media zo inzet voor uw eigen doeleinden zoals nu blijkt, geeft mij de gelegenheid op te merken dat u liberale masker in conflictsituaties van uw neus dondert.’

10

Voortzetting Frankfurter Schule

- Huidige analyses van de Frankfurter Schule zien vervreemding meer als een ervaring van geen wortels hebben in de samenleving. Vervreemding en nihilisme spelen een grote rol ook als verklaring voor nieuwe polarisatie.
- Axel Honneth (1949): De strijd om erkenning Anerkennung.
- Hartmut Rosa (1965): Resonantie met wereld, mensen en natuur.
- Rahel Jaeggi (1966): Relatieloze relaties (media) en regressie.
- En misschien wel Eva von Redecker (1982) (Zie interview met Lijster.) Zij schrijft over fantoombezit en een revolutie voor het leven.